

Бийгелдиева К.А.

АДАБИЙ ТИЛДИН ФУНКЦИОНАЛДЫК СТИЛДЕРИ

Бийгелдиева К.А.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ СТИЛИ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

К.А. Biigeldieva

FUNCTIONAL STYLES OF THE LITERARY LANGUAGE

УДК:376:52.4

Макалада адабий тилдин функционалдык стилдери каралат.

В статье рассматриваются функциональные стили литературного языка.

Article rassmatrivaetsya functional styles of the literary language.

Тил – адамдын пикир алышуусунун, оюн жана сезимин билдирүүсүнүн куралы, жаңы билдирүүнү, жаңы билимди кабыл алуусунун каражаты. Кайсы улуттук тилди албайлы, ал тилде сүйлөөчү сөзсүз ошол тилди жогорку деңгээлде билүүсү жана кеп маданиятын жакшы өздөштүрүүсү керек. М.Горький тилди адабияттын негизги материалы, биринчи элементи, башкача айтканда, тилдин түзүлүшү мейли лексика, синтаксис ж.б. чыгармадагы образды, берүүчү идеяны түшүнүүнүн ачкычы, каражаты экенин белгилеп: «Тилдин тазалыгы, тактыгы үчүн болгон аракет – анын маданияты үчүн болгон аракет» [3], – деп жазган. Улуу жазуучу маданият үчүн, жогорку деңгээлде жазылган адабият үчүн алгач тилдин маданиятына жетишүүнүн зарылчылыгын көргөн.

Кептин маданиятына жетишүүдө, байланыштуу кепти (оозеки жана жазуу кеп) өнүктүрүүдө тилдин теориялык негиздерин, аны практикада колдонуунун жолун көрсөткөн бөлүктөрүн (стилистика, кеп маданияты) терең билүү керек. Фонетика, лексика, морфология жана синтаксисти окутуу процессинде көрүнүктүү орунду стилдик билгичтиктерге жана кептин маданиятын өздөштүрүү көндүмдөрүнө жетишүү ээлейт. Ал адабий тилдин стилдерин туура колдонууга жетишүүгө, аны калыптандырууга жардам берет. «Стилистика жана кептин маданиятын окутуунун зарылчылыгы анын тилди үйрөтүүдөгү жыйынтыктоочу этап экендигинен келип чыгат» [6].

Стиль түшүнүгү тилдин коомдук кызматы менен тыгыз байланышта каралат. Тилдик ал кызматтар – пикир алмашуу, кабарлоо жана таасир этүү. Анын бул кызматтары адабий тилдин стилдеринин чегин белгилейт. Мисалы, сүйлөшүү стили тилдин пикир алмашуу кызматына, илимий жана иш кагаздар стилдери тилдин кабарлоо кызматына, публицистикалык жана көркөм стилдер тилдин таасир этүү кызматына көбүрөөк муктаж [2].

Кыргыз тилине мамлекеттик тилдин статусунун берилиши анын коомдук кызматын так аныктады. Натыйжада кыргыз тилинин функционалдык

стилдеринин негизи түптөлө баштаган. «Адабий тилдин функционалдык стилдери жөнүндө сөз болгондо, барыдан мурда, анын негизги эки түрү: оозеки жана жазма формалары эске алынат» [4]. Мында функционалдык планда артыкчылык адабий тилдин жазма формасына берилет. Анткени жазуу ар кандай тилдин нормаларын жаратат жана ал тилди адабий тилге айландырат. Жазуусуз адабий тил да, анын функционалдык стилдери да жашай албайт.

Жалпы адабий тилдин функционалдык стилдери дегенибиз анын нормага келтирилген системасынын чегинен чыкпай турган, белгилүү коомдук максатка жана колдонуу чөйрөсүнө жараша өз ара бири-биринен айырмаланышат. Кыргыз адабий тилинин функционалдык стилдерин алгачкы классификациялоо Б.М.Юнусалиевке таандык. Ал эми толук илимий маалыматты А.Турсунов берген. Окумуштуу кыргыз адабий тилинин функционалдык стилдерин беш түргө бөлүп карайт. Ушул классификация азыркы күнгө чейин жетекчиликке алынып, функционалдык стилистика жана стилдерге байланышкан түрдүү талаш-тартыштар да беш стилге келип такалат.

А.Турсунов кыргыз тилиндеги беш стилдин реалдуу экендигин көрсөтүп, алардын тилдик белгилерине кыскача токтолот. Алар – илимий, иш кагаздар, публицистикалык, сүйлөшүү жана көркөм стилдер. «Бул стилдер коомдо аткарган кызматы, ички жанрдык (подстильдик) белгилери, тилдик каражаттарынын ар түрдүүлүгү, экстратилдик факторлорунун өзгөчөлүктөрү менен биринен экинчиси кескин айырмаланат» [1].

Кыргыз адабий тилинин функционалдык стилдери сүйлөшүү стилдери жана китеп стилдери деп аталган шарттуу түрдөгү эки топко бөлүнөт. Стилдерди мындай бөлүштүрүүдө алардын негизги аткарылуу формалары эске алынат. Мисалы, ар кандай иш кагазы өз кызматын аткаруу алдында сөзсүз жазуу формасына ээ болушу керек. Бул сыяктуу зарылдык китеп стилдеринин тобун түзөт да, ага илимий, иш кагаздар, публицистикалык жана көркөм стилдер кирет. Ал эми аткарылуу өзгөчөлүгү боюнча сүйлөшүү стили калган стилдерден айырмалангандыктан, ал өзүнчө бир топту түзөт.

Сүйлөшүү стили функционалдык стилдердин тобуна кирери В.В.Виноградов, Д.Э.Розенталь, М.Н.Кожина сыяктуу тилчи стилисттердин эмгектеринде да белгиленген. Сүйлөшүү стили синонимдеш сүйлөшүү кеби деген термин менен да белгиленет. Ал

оозеки жана жазма формада (диалогдук жана моно-логдук формада аткарылган көркөм жана публицистикалык стилдердеги каармандардын кеби) ишке ашырылат.

Азыркы кыргыз тилинин сүйлөшүү кеби (стили) адабий сүйлөшүү кеби (стили) жана жөнөкөй сүйлөшүү кеби (стили) деген түрлөргө бөлүнөт.

Адабий сүйлөшүү кеби расмийлүүлүк белги басымдуулук кылган жайларда – чогулуштарда, окутуу процессинде ж.б.у.с. чөйрөлөрдө кеңири колдонулат. Ал өзүнүн курулушу боюнча адабий тилдин оозеки нормаларына негизделет. Өз ой-пикир, түшүнүк-туюмун адабий тилдин калыптанган нормасына ылайык туура бере билүү менен гана чектелбестен, конкреттүү шарт, кырдаалга жараша тилдик элементтердин эң мыктысын, эң ыктуусун колдонуу аркылуу өз ой пикирин, өз түшүнүгүн көркөм, элестүү, ачык, так жеткирүүгө аракеттенүү – кеп маданиятынын идеалы. Мыкты кеп, мыкты сөздүн тилдик каражаттары болуп, кеп-сөз байлыгы, кеп-сөз тазалыгы, кеп-сөз кудурети, кеп-сөз ажары, кеп-сөз адеби ж.б. коммуникативдик сапаттары, коммуникативдик максаттуулугу эсептелет да, айтылыш-жазылыштардын логикалык жана семанти-

калык ырааттуулугу, маанилик жактан так-таасын, таамай, көркөм, тилге жеңил, дилге жакын, жүрөккө жылуу болушу талап этилет.

Жогоруда айтылган пикирлерди төмөнкү илимий аныктамаларды жетекчиликке алуу менен жыйынтыктайбыз:

1. Стиль – бул сүйлөшүүнүн, информация алмашуунун ыкмасы, ык-амалдары, жол-жобосу.

2. Функционалдык стиль – коом тарабынан кабыл алынган, функционалдык жактан шартталган, коомдук ишмердүүлүктүн ар түрдүү чөйрөлөрүнө маалымат алмашуунун өзгөчөлүктөрүнө ылайык сүйлөшүүнүн ар түрдүүлүгү.

Адабияттар:

1. Азыркы кыргыз адабий тили. – Бишкек, 2009.
2. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. – М., 1975.
3. Горький М.О языке собр. соч. – М., 1953.
4. Мамытов С.Ж. Көркөм чыгарманын тили. – Б., 1990.
5. Маразыков Т.С. Кыргыз тилинде текстти уюштуруучу каражаттар. Авто.реф. канд.дисс. – Б., 1996.
6. Пустовалов П.С., Сенкевич М.П. Пособие по развитию речи. – М., 1976.
7. Юнусалиев Б.М. Киргизская лексикология. – Ф., 1959.

Рецензент: к.ф.н. Чолпонбаев А.К.